

D. SUTKEVIČIAUS LEKSIKOGRAFINIAI DARBAI

J. KRUOPAS

Domėjimasis lietuvių kalba, literatūra, tautosaka ir istorija XIX a. pirmojo pusėj, pastangos gaivinti lietuvių kalbą ir kurti ja grožinę, mokslinę, pedagoginę ir kitokią literatūrą skatino ano meto kultūros veikėjus kreipti didelį dėmesį į lietuvių literatūrinės kalbos ugdymą bei norminimą. Daugelis jų (D. Poška, S. Stanevičius, S. Daukantas, K. Nezabitauskas, L. Uvainis ir kt.) sudarinėjo lietuvių kalbos žodynus, rašė gramatikas, tuo stengdamiesi prisidėti prie lietuvių literatūrinės kalbos turtinimo bei tobulinimo, prie būtiniausių priemonių lietuvių kalbai ugdyti bei mokytiis parengimo.

Vienas iš produktyviausių to laikotarpio žodynininkų yra D. Sutkevičius. Apie jo gyvenimą ir veiklą pateikiamos šios žinios: gimė 1782 m. Raseinių apskrityje. Apie 1801–1803 m. studijavo fiziką Vilniaus universitete (dar prieš 1803 m. reformą)¹. Nuo 1803 m. Merkinės dominikonų mokyklos II kl. mokytojas, 1810–1812 m. tos mokyklos vedėjas. 1812–1814 m. Žemaičių Kalvarijos mokyklos pavaduotojas. 1807 m. Gardino dominikonų mokyklos antikvarijus. 1818 m. ten pat literatūros mokytojas, 1819 m. socius officii. 1821–1823 m. Žemaičių Kalvarijos vienuolyno prioras ir moralinės teologijos mokytojas. 1824 m. vėl Gardine antikvarijus, 1825 m. Vilniaus vienuolyne, 1826–1827 m. Paparčių vienuolyno subprioras, 1828–1829 m. Raseinių vienuolyno procancellarius, 1830 m. ten pat prioras, o 1831–1835 m. vėl procancellarius. Nuo 1836 m. vėl Paparčiuose (1841 m. bibliotekininkas), paskiau Palevenės vienuolyne, kur mirė 1849 m. (kitais duomenimis – 1854 m.)². Iš šių duomenų matyti, kad D. Sutkevičius dirbo įvairiose Lietuvos vietose, buvo ir bibliotekininkas, tad medžiagos leksikografiniams darbams galėjo rinktis iš raštų ir liaudies gyvosios kalbos.

Lietuvių bibliografijoje ir kitur minimi 1831 (apie), 1835, 1942 ir 1848 m. D. Sutkevičiaus žodynų rankraščiai, iš kurių dabar žinomi kaip išlikę 1835 m. ir 1848 m. žodynai.

1831 m. data yra abejotina. Ji su pastaba *apie* (apie 1831 m.) nurodyta V. Biržiškos „Lietuvių bibliografijoje“ (II d. Nr. 631, 870 ir kt.). 1831 m. datuojamas ke-

¹ V. Maciūnas (žr. Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje, Kaunas, 1939, p. 154) nurodo, kad D. Sutkevičiaus pavardė aptinkama Vilniaus universiteto fizikos skyriaus studentų įrašų knygoje 1804/5 ir 1805/6 mokslo metais.

² V. Biržiška, Aleksandrynas, kn. 2, Čikaga, 1963, p. 379.

turių knygų apimties lietuviškai lenkiškas žodynas, buvęs iki 1864 m. Paparčių vienuolyne, jį uždarius tais pačiais metais perkeltas į Vilniaus viešąją biblioteką ir paminėtas jos rankraščių skyriaus apraše³, o 1915 m. išvežtas į Rusiją⁴.

S. Baltramaičio 1894 m. informacijoje teigiama, kad D. Sutkevičiaus „Słownik litewski“ rankraštis priklausęs Rusijos mokslų akademijai ir kad jis E. Volterio parengtas spaudai⁵. Jei tai yra tas pats rankraštis, kurį mini V. Biržiška, tai į Rusiją jis turėjo patekti ne 1915 m., bet anksčiau. Kol kas tas dalykas nėra galutinai išaiškintas, o pats rankraštis nesurastas.

Dabar aptikti archyviniai duomenys apie D. Sutkevičiaus leksikografinius rankraščius verčia minėtą keturių dalių (knygų) lietuvių-lenkų žodyno rankraštį nukelti į 1842 m., kurie nurodyti Paparčių vienuolyno knygų kataloge „Pars librorum bibliothecae Conventus Generalis Vilmensis... Anno Domini 1849“⁶. Čia žodyną ir gramatiką skyriuje (p. 83) atskirai pažymėti du D. Sutkevičiaus rankraščiai: 1) Słownik Litewsko-Polski, Rękopis pierwszej ręki. Sutkievicz. 1835 (Nr. 21). 2) Tenze sam Słownik Litewsko-Polski. Rękopis poprawiony przez samego Autora. Sutkiewicz, 1842 Tom 1—4 (Nr. 22). Kadangi katalogas iš natūros buvo sudarinėjamas Paparčiuose, kur ilgai dirbo D. Sutkevičius (paskutinį kartą nuo 1836 m. iki 1841 m.), tad yra pagrindo manyti, kad S. Baltramaičio ir kitų minimas apie 1831 m. D. Sutkevičiaus parašytas lietuvių-lenkų keturių dalių žodynas yra datuotinas 1842 m. Jis kol kas nesurastas ir neįmanoma jo palyginti su 1835 m. ir 1848 m. D. Sutkevičiaus žodynų rankraščiais. Iš puslapių skaičiaus sprendžiant (I d. 1—322 p., II d. 323—664 p., III d. 665—1096 p., IV d. 1097—1529 p.)⁷, tai, tur būt, didesnės apimties negu 1835 m. žodynas, turintis 1048 puslapius. Matyti, 1835 m. žodyno rankraštį D. Sutkevičius papildė ir tuo būdu atsirado 1842 m. keturių dalių (knygų) lietuvių-lenkų žodyno rankraštis. Paskutiniame savo darbe V. Biržiška jį vadina trikalbiu žodynu („Žodininkas Lietuviszkai-Lotynisz kay-Lenkisz kas“)⁸, nors anksčiau „Lietuvių bibliografijoje“ paminėjo kaip dvikalbį žodyną. Matyti, pagal 1848 m. trikalbį žodyną ir 1842 m. rankraštis vadinamas trikalbiu žodynu, laikant visus tris D. Sutkevičiaus leksikografinius darbus vieno žodyno autentiškais, kad ir nepilnais, nuorašais.

Tad pirmuoju D. Sutkevičiaus leksikografiniu darbu laikytinas ne tariamai apie 1831 metus parašytas keturių dalių lietuvių-lenkų žodynas, bet vienatomis 1835 m. lietuvių-lenkų žodyno rankraštis. Tai: Słownik Litewsko-Żmudzko Polski, ułożony przez Księdza Sutkiewicza Sw. Teol. Prezentanta Litewskiey Prowincyi Zakonu Dominikanskiego — Applicatur Bibliotheca Mgri Provincialis Datum Rossienis 1835, feb. 28. Šį rankraštį turėjo A. Baranauskas (tai rodo ir antspaudas:

³ Описание рукописного отделения Виленской публичной Библиотеки, выпуск четвертый, Вилна, 1903, p. 38.

⁴ V. Biržiška, Aleksandrynas, 2, p. 379.

⁵ С. Балтрамайгис, Сведения о литовских рукописях, „Живая старина“, 1894, вып. I, p. 102.

⁶ Šią datą pirmoji iškėlė M. Lukšienė straipsnyje „Aplinka, kurioje mokėsi S. Daukantas“ („Pergalė, 1964, Nr. 12), remdamasi ką tik paminėtu katalogu, esančiu Vilniaus valstybinio V. Kap-suko vardo u-to bibliotekos rankraštyne (Nr. 149).

⁷ Описание рукописного отделения Виленской публичной Библиотеки, выпуск четвертый, Вильна, 1903, p. 38.

⁸ Žr. Aleksandrynas, 2, p. 379.

„Bibliotheka Aliumnuw Sem. Seinenskiego“ (118)). Vėliau jis buvo patekęs į Marijampolės marijonų vienuolyno biblioteką (antspaudai 1 ir 524 lapuose: „Bibliotheca Marianorum Mariampoli“. Antspaudų viduryje – „M1C“), iš kur po antrojo pasaulinio karo atsidūrė Lietuvos TSR Valstybinė respublikinė bibliotekoj (šifras PR 1127). Rankraštis 22,5 x 18 cm formato, 1048 puslapių, dabar pieštuku sunumeruotą 524 dvigubais puslapiais (šios numeracijos laikomasi ir šiame straipsnyje, nurodant žodžių ir iliustracijų vietą). Rašyta tušu, aiškiai. Rankraštis ir fotokopija, esanti Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute, gerai išskaitomi. Žodyno pabaigoj (po paskutinio žodžio *Žyrgas*) pažymėta: Ogul Wyrazów równa się = 17,924.

Žodynas pradedamas lenkiška pratarne (Nota): „W Języku Polskim znayduią się dwie samogłoski nosowe, to iest *a, q, i e, e*. W Litewsko zaś Żmudzkim oprócz wymienionych są jeszcze dwie samogłoski nosowe, to iest *i, i i u, u* – np. *İwadineju* wzywam, zle byloby pisać *İwadineju* lub *Inwadineju*, było by to przeciwko wysłowieniu Języka Litewsko-Żmudzkiego. Podobnie co się tycze *u, u* np. Przypadek drugi liczby mnogiej pisze się *Tū žmonię* Tych ludzi. Niemożna pisać *Tu żmoniu* lub *Tun žmoniu*, podobnież nie będzie się zgadzała z wysłowieniem tegoż Języka.

K. Szyrwid S. J. w swoich Naukach czyli Homiliach Litewskich i Słowniku zwanym Synonima częstokrać zamiast *sz* używa samego tylko *s*, i tak *np* zamiast *Szirdis* Serce, używa *Sirdis* – zamiast *Sziauday* słowa używa *Siauday* i t.d. Umieściłem, jednak w tym Słowniku Alfabetycznie te dwojakię wysłowienia“.

D. Sutkevičiaus 1835 m. dvikalbis (lietuvių-lenkų) žodynas sudarytas, remiantis K. Širvydo lenkišku-lotynišku-lietuvišku žodynu „*Dictionarium trium linguarum*“ (toliau žymima santrumpa SD) ir kitais senaisiais raštais. Jame pateikta nemaža iliustracijų pavyzdžių iš keliolikos senųjų religinių raštų ir šiek tiek iš K. Bogušo veikalo apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę. Tai, galima sakyti, pirmasis istorinis lietuvių kalbos žodynas, apimantis K. Širvydo žodyno ir pagrindinių XVI–XIX a. pradžios lietuvių raštijos paminklų leksiką.

Daugiausia žodžių paimta iš K. Širvydo raštų, D. Sutkevičiaus žodyne pažymėtų santrumpomis X. Szyrw., retkarčiais X. Sz. Beveik kiekviename puslapyje po kelis, o kartais net po keliolika ir daugiau kartų nurodoma į K. Širvydą (žr. 11, 12, 13, 26, 29, 35, 47, 50, 51, 52 ir kt. puslapius). Pasitaiko puslapių, kurių visi žodžiai paimti iš SD. Tai antraštiniai žodžiai su rytietišku priešdėliu *ažu-*, pvz.: *Ažumetimas*, *Ažumetu*, *Ažumezgu neižrisztinai*, *Ažumiegmi*, *Ažumigdau* ir t.t. (50–52). Matyti, kad SD išsamiai panaudotas, nevengiant net K. Širvydo naujadarų, pvz.: *Atadunga* (31), *Atmintine* (37), *Auksadaile* (47), *Auksawiete* (47), *Baustuve* (55), *Beeile* (57) ir t.t.

Iš SD paimta antraštiniais žodžiais nemaža žodžių junginių, pvz.: *Apsipila lupos* (20), *Apsirinkis unt ko* (21), *Apsiuwu oda* (22), *Atmetu nūg tewiszkestes* (37) ir kt. Kai kurie žodžiai ir iliustraciniai pavyzdžiai paimti ne iš SD, bet iš K. Širvydo „Punktai sakymų“, pirmąją jų dalį pažymint 1°, pvz.: Owczarnia K. Szyrw. 1°216, w. 24. Iš K. Širvydo raštų paimtuose žodžiuose ir iliustraciniuose pavyzdžiuose paliktos aukštaičių rytiečių tarmės ypatybės, pvz.: *Atadingimas* (31) – atdengimas, *Atadunga* (31) – atdanga, *Atkalbinejus* (35) – atkalbinėjas ir t.t.

Kitas dažnas D. Sutkevičiaus žodyno iliustracijų šaltinis yra M. Daukšos *Postilė* (1599), iš kur paimti pavyzdžiai pažymėti santrumpa X. Koss (arba X. Kos), kuri beveik visur užbraukta ir virš jos parašyta santrumpa X. Dauk arba,

dažniausiai, X. D. Tik retais atvejais santrumpa X. Koss pasiliko neužbraukta (žr. žodžius *Abroz* (3), *Aprepiu* (17), *Apsirikimas* (21), *Apsiweydziau* (22) ir kt.).

Dažnai po K. Širvydo, M. Daukšos ir kitų šaltinių santrumpų aptinkama nuoroda N.T. (= Naujasis testamentas), kuria žymimas ne J. Giedraičio 1816 m. Naujasis testamentas, kaip galima būtų iš pradžios spėti, bet 1701 m. S. Bitnerio protestantiškas Naujasis testamentas: prie santrumpos N.T. esantieji puslapių ir pastraipų (ne eilučių, nors rašoma w. = wersh) skaičiai atitinka tik S. Bitnerio Naujojo testamento puslapius ir pastraipas. Pvz.: **aplink** – Okolo – Aplink išguldimą priliginima ne reykia mumus daugio wargt – Okolo wyłożenia podobienstwa nietrzeba nam wiele trudzić się K.D. k.83 w. 15 N.T. k.180 w. 42. Iliustracinių pavyzdžių vien tik iš N.T. neaptikta.

Santrumpa *Kaz. Kalw.* pažymėti žodžiai ir pavyzdžiai, paimti iš J. Morkūno Postilės (1600), pvz.: **Abstingiste** – Obfitość, Szczodroblliwość – O dziauksis abstingoy duszia jusu – A radować się bendzie w obfitosci dusza wasza *Kaz. Kalw.* k. odw. 98 w. 26. Tik iš jos randame žodžius (su pavyzdžiais) *Abstingumas* (3), *Aguona* (4), *Akliste* (4), *Angiala* (6), *Ankstiwa* (6) ir kt.

Gana daug medžiagos duodama iš šaltinio, pažymėto *Bibl. Žmudz.* (retkarčiais B.Z. arba BZ). Kokia biblija ar jos dalis žymima šia santrumpa? Prie jos nurodytų puslapių ir skirsnelių skaitmenys neatitinka nei 1735, nei 1755, nei 1816 metų Rytprūsių biblijų atitinkamų vietų. Lietuvoje buvo išleista tik biblijos dalis – J. Giedraičio Naujasis testamentas (1816). Palyginus santrumpa *Bibl. Žmudz.* (B.Z., BZ) pažymėtas citatas su atitinkamomis J. Giedraičio testamento vietomis, aiškiai matyti, kad jos visai identiškos. Tad aišku, kad D. Sutkevičius naudojo J. Giedraičio vertimu, paženklindamas *Bibl. Žmudz.* Panašiai savo vertimą pavadino ir pats J. Giedraitis laiške A. Butkevičiui: „...poskończonym załedwo wydatku na druk kilka tysięcy Exemplarzy Biblii w Języku Żmudzkiem...“⁹

Rečiau aptinkami žodžiai bei iliustraciniai pavyzdžiai iš šių religinių raštų:

Ewangelie polskie y litewskie (1743), žymima santrumpomis *Ewan.* *Ew* (pvz., 24, 37, 40, 41, 55 ir kt.). Iš Vilniaus Valstybinio universiteto bibliotekoje esamų daugiau kaip dvidešimties Evangelijų leidimų (pvz., 1750, 1752, 1756, 1769, 1770, 1774, 1779, 1790, 1794, 1797, 1803, 1805, 1819 metų) tik 1743 m. leidimo egzempliorius (šifras LR3314) atitinka D. Sutkevičiaus žodyne nurodytas Evangelijų vietas.

Broma atwerta ing wiecznasti (1777...) žymima santrumpom *Broma*, *Brom.* (pvz., 8, 11, 21, 29, 33, 39, 40, 53, 58 ir kt.). Kurių metų leidimu naudotasi, sunku tiksliai pasakyti, nes Vilniaus bibliotekose trūksta kai kurių leidimų (pvz., 1806, 1811 metų). Nustatyta, kad D. Sutkevičiaus naudotos Bromos puslapiai neatitinka 1753, 1766, 1799, 1802, 1824 metų leidimų puslapių, o atliepia 1777 metų leidimo puslapius.

Rožanczius szwęciasios Maryos Pannos ir saldzausy warda Jezusa (1797) pažymėtas santrumpa *Roż* (retkarčiais *Rožan.*) (pvz., 9, 14, 15, 17, 19, 23, 26, 33, 40, 41, 45, 59 ir kt.).

Pedelis Miros (1750) žymimas santrumpomis *Pedelis Miros*, *Ped. Mir.*, kartais *Ped.M.* (pvz., 290, 342, 359, 419, 433, 442, 485, 487, 488, 489, 502...).

Metay szwenti arba jubilleuszdas didis (1826) žymimas santrumpa *Jub.* (pvz., 2, 9, 14, 19, 24, 33, 35, 40, 42, 53...).

⁹ A. Kaupuž, I. Lukšaitė, A. Butkevičiaus gramatikos byla, „Kalbotyra“, V, Vilnius, 1962, p. 137.

Giesmes pažymėtos santrumpa *Giesm.* (pvz., 23, 30, 31, 49 ir kt.). Kol kas nepasisekė nustatyti, kokiomis ir kada išleistomis giesmėmis naudojosi D. Sutkevičius.

Tik vienas iliustracinis pavyzdys duotas iš „Bašas sirdies pas Pana Die-wa“ (1790, 1798...) ir pažymėtas santrumpa *Balsas*: Jog isz to ayszkiey gali kiek-wienas regieti (48). Šis sakiny s paimtas iš pratarmės „Małoningam skaytitojuy“.

Iš negausių pasaulietinių raštų, be K. Širvydo žodyno, D. Sutkevičiaus panaudo-tas dar K. Bogušo traktatas „Apie lietuvių tautos ir kalbos pradžių“ (1808)¹⁰. Jis žymimas santrumpa *K. Boh.* Iš jo imta žodžių (pvz., *Alksnis* (5), *Anitele* (6), *Asa* (29), *Atstokus* (43), *Aukles* (47), *Baudejas* (55), *Beras* (58), *Bernuželis* (59), *Darbu-želis* (72), *Dukruže* (87), *Langužaytis* (22), *Mamayte* (229) ir kt.) ir iliustracinių pa-vyzdžių, daugiausia iš trijų dainų (160–166 p.), kurios K. Bogušo paimtos iš P. Ru-higo „Betrachtung der Littauischen Sprache“ (1745), būtent: „Anksti rytą rytuži“, „Aš turėjau žirgužėlį“, „Aš atsisakiau savo močiutei“, Pvz.: Anksti rito, rituži Saulužė tekiejo (6), Kłausiu tawe Dukružė, kur tu wayksztinejey (87), Asz atsis-a-kiau sawa moczutey. O asz nuo puses jau wasareles (497), O kur tawo vainikeli mig-luzie užkrito (498) ir t.t. Nors ši tautosakinė D. Sutkevičiaus 1835 m. žodyno iliust-racija, palyginti su pavyzdžiais, paimtais iš religinių raštų, yra negausi, vis dėlto ji yra labai vertinga ir reikšminga. Ji praturtino D. Sutkevičiaus žodyną ir įnešė į jo iliustraciją ryškių pasaulietinių elementų.

Pažymėtina, kad prie kai kurių žodžių ir iliustracijų dažnai nurodoma po kelis šaltinius, kur tas žodis ar sakiny s vartojamas, pvz.: *Apsieymi* – Obchodzę się. Postępuie – Ir kaypo Damaszkę dransej apsiejo wardan Iezaus – I jak w Da-maszku smiało abszedł się w Imie Iezusa – *Bibl.Ż.* k.195.w.27 *Jub.k.5 Róż.k.190. N.T.k.215.w.9.k.254.w.3.*

D. Sutkevičius, žodyną sudarydamas, naudojosi beveik tik rašytiniais šaltiniais. Tai nulėmė jo profesija bei darbo sąlygos (tiesioginių kontaktų neturėjimas su liau-dimi ir kita). Nors 1848 m. žodyno pratarmėje jis pažymi, kad „per du desėtku su viršumi metų su didžiu vargu ir prakaitu, po tūlas šalis Lietuvos ir Žemaičių važi-nėdamas, surinkęs žodžius“, tačiau 1835 m. Žodyne pateiktoji medžiaga, turinti beveik visur rašytinių šaltinių nuorodas, aiškiai rodo, kad žodžiai ir iliustracija buvo rinkta ne iš liaudies kalbos, bet iš raštų.

Tik apie 30 žodžių neturi rašytinių šaltinių santrumpų, ir jie, bent dalis, gali būti laikomi paimtais iš liaudies kalbos ir įterptais į rašytinių šaltinių žodžius, bū-tent: *Aszwinis* – Bydleko począgu Jako Kosi, Osiel (30), *Atkaksznis* – Cwieku-lec (35), *Brazday* – Miazga (63), *Braukiu* – Smorgam (63), *Diele* – Pijawka, Turcica (80), *Garszwa* – Snitka (98), *Gialda* – Necka (105), *Giendu* – Psuje się (106), *Giesu* – Gasnę (107), *Grežiu* – Wiercę, Swidruję (116), *Įninku* – Przy-zwyczajam się, Nawykam (130), *Iszkosziu* – Wyciedzam (144), *Kasktes* [Kaskles ?] – Drobina (187), *Kekuotas* – Gronisty (190), *Kuysis* – Komar (213), *Lauba* [= Liau-ba] – Przystanek (214), *Liswa* – Żagon (218), *Labanaktis* – Dobranoc (219), *Lankau* – Schylam, Zginam (221), *Nesą* – Abowiem (262), *Nesakau* – Nemuve (262), *Pasisziausziu* – Naježam się (325), *Paskubinu* – Pospieszam (327), *Pastum-delis* – Popychaiko (330), *Siurbele* – Pijawka (416), *Skilandis* – Kindziuk (419),

¹⁰ O początkach narodu i języka litewskiego. Rozprawa przez Xawiera Bohusza..., 1808, w Warszawie.

Striugis – Kusy (431), *Swogunay* – Cibulka (452), *Szcziras* – Szczery (454), *Szikna* – Sraka, *Sziknia* – Sraczka, *Sziknius* – Sracz (455), *Tekilas* – Toczydło (464), *Torielka* – Talerz (471), *Wieżie* – Kolcina, *Tor* (505), *Winulis* – Jabłko winne (507), *Wissur essas* – Powszechny (511), *Žiamaytis* – Žmudzin (516), *Žiamia* – Žemia (516), *Žiemkilis obolis* – Jblko zimowe, winne (517).

Žodyno sandara alfabetinė, paprasta. Alfabetinant žodžius pagal tolesnes raides, neišvengta apsirikimų. Pavyzdžiui, *A* raidėje pirma duodamas žodis *Abejotinas*, paskui *Abejotinay*, o turėtų būti atvirkščiai. Antraštiniais žodžiais eina linksinuojamųjų žodžių vardininkai, veiksmazodžių – esamojo laiko pirmojo asmens forma, prieveiksmai ir prielinksniai. Po lietuviškų žodžių už brūkšnelio duodami lenkiški atitikmenys. Pasitaiko ir neišverstų žodžių, pvz.: *Apkiarst* (13), *Arkimas* (28), *Atgajo* (33), *Aimieus* (48), *Balwa* (54), *Blaksterejimas* (61), *Gandejo* (96), *Gurwo-lis* (120), *Igrissimas* (124), *Irtis* (135), *Isigrayksztai* (136), *Isiuidimas* (139), *Ižtrekt* (176), *Kierczia* (195), *Kulpiamas* (209), *Kuosa* (211), *Łope* (226), *Nepatrikimas* (259), *Netarpus* (264), *Nežada* (268), *Nuolatos* (281), *Pabosis* (295), *Sartas* (409), *Szirwis* (456), *Uju* (478), *Wakarczas* (493).

Paskutinis D. Sutkevičiaus leksikografinis darbas: *Zodiniukas Letuwisz-kay-Lotinisz-kay-Lenkisz-kas*. *Dictionarium Lithvanice-Latino-Polonicum*. *Słownik Litewsko-Łacinsko-Polski*. Par Kuniga Dominika Sutkiewiczze Domini-kona tikra Letuwnika [Užbraukta: Žemaiti] su dideliu wargu isztaysitas. Jis yra Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštyne (šifras: In. R. 3875). Formatas 22,5x18 cm. Apimtis – 404 numeruoti puslapiai ir 23 p. papildymų (Dodatek), surašytų žodyno gale ir atskirai sunumeruotų. Žodyne yra apie 19.150 lietuviškų žodžių su lotyniškais ir lenkiškais atitikmenimis. Apie 720 žodžių (pasikartojančių, įvairios darybos variantų ir kitokių) išbraukta. Šitaip rankraštis ištaisytas iki *H* raidės. Toliau braukymų neaptikta. Žodynas pradedamas tokia „PRATARME“:

„Lezuwis arba kałba Letuwiszka su Žemaytiszka yra už wisu szalu kałbas sunkiausia, del to, jog netureja ir ne tur Kałbriedas arba Gramatikas, todel ne tiktay Parakwiiias rubeżenczas, bet ir Kaymus arba Sodas, gratey essanczas, kałboy wisame ne sudera. Lig szio meta niekas niedrisa surinkti ir iszspausti tos [Užbraukta: lezuwi] kalbos Žodiniuka. Asz pirmasis par du desetku su wirszumi metu su didziu wargu ir prakaytu po tułas szalis Letuwos ir Žemaycziau wazinedamas, surinkes žodzius pasidrasinaw ta Žodiniuka Letuwisz-kay – Łotinisz-kay-Lenkiszka iszrediti, ir del naudos Letuwniku, Žemaycziau, Lenku, ir Praszalecziau [Paszalecziau] ing spaudine padoti. Tas Žodiniukas, numanaw, jog daug papeykieu atwes ant manes, bet tegul kas wienas żina, jog [Užbraukta: greycziaus arba] pigiaus ira swetima raszta papeykti, ne kayp pacziam ka giara parasziti. Tegul paraszta kas nor tobulesni Žodiniuka asz ne uszszirsiu ir už tatay. Tas Žodiniukas wisu didziause nau-da atnesz Jaunikaycziams łabiausey Žemaycziau, pradedancziams Jszałuose mokitis, kurie nuog užgimima sawa nemoka ne wiena żodzia kałbos Lenkisz-kas. Turedami po ranka ta Žodiniuka, łabay pigey iszsimokis żodziu ir Łotiniszku ir Lenkiszku. Skaytitojey to Žodiniuka daug żodziu ras appleystu del tos priezasztes; jog paskuy prijungima Kunigaykszstistes Letuwos su Karaliste Lenku, Letuwnikay ir Žemayczey daug żodziu kałbos Lenkisz-kas pasawinas sawuosius pamete. Ir tayp: gamta – Cnota, bet ne Cnata. Lideka – Szczupak, ne Szczupokas, Uksusas – Ocat, ne Aca-tas ir teyp tołaus.

Ant gala praszau priimti su meylinga szirdzia ta mana mokslini darba dėl naudos wisatimies iszredita. Bukite sweiki.

K. D. Sutkiewiczze.

Raszta metuose 1848. [Ši pastaba ryškesnė ir didesnėmis raidėmis įrašyta. Ji, tur būt, vėlesnė.]

Trikalbis 1848 m. žodynas sudarytas ankstesnių (1835 ir 1842 metų) žodynų medžiagos pagrindu, tačiau nuo pastarųjų skiriasi tuo, kad turi lotyniškus atitikmenis ir neturi iliustracijų. Savo apimtimi (19.150 žodžių) jis kiek didesnis už 1835 metų žodyną (17.924 žodžių). Palyginus 1835 m. ir 1848 m. žodynų *A* raidės žodžius, matyti, kad pirmajame nėra žodžių *Abatene* (1), *Abelnas* (1), *Abelnay* (1), *Adatele* (1), *Adatiniczia* (2), *Adatinikas* (2), *Adinikelis* (2), *Adininis* (2) ir kt., kurie yra antrajame žodyne, o pastarasis neturi žodžių *Abastirpos* (2), *Abblusis* (2), *Abdas* (2), *Abrozaz* (3) ir kt., kurie yra 1835 metų žodyne.

Iš D. Sutkevičiaus rankraštinių žodynų apžvalgos matyti, kad jo parengti keli nemaži leksikografiniai darbai. Vieno žmogaus pastangomis per keliasdešimt metų surinkta gausi medžiaga iš pagrindinių lietuviškų raštų ir sudaryti trys leksikografiniai rankraščiai. Nors jų pagrindas yra tas pats ir dėl to jie V. Biržiškos ir kitų laikomi vieno žodyno nuorašais, tačiau tarp jų yra tokių skirtumų, dėl kurių jie gali būti vadinami ir atskirais žodynais ar vieno žodyno skirtingais variantais.

D. Sutkevičius pirmas lietuvių leksikografijos istorijoje sudarė istorinį lietuvių kalbos žodyną, paremtą K. Širvydo žodynu ir svarbiausių bei žinomiausių XVI-XIX a. pradžios lietuviškų raštų leksika bei iliustraciniais pavyzdžiais. Toks žodynas svarbus lietuvių literatūrinės kalbos leksikos raidai tyrinėti. Jis beveik du kartus didesnis už K. Širvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ (1629) ir parankesnis už pastarąjį tuo, kad jame lietuviški žodžiai duodami pirmoje vietoje, o Širvydo trijų kalbų (lenkų-lotynų-lietuvių) žodyne lietuviški atitikmenys duodami paskutiniai ir jų pagal alfabetą neįmanoma susirasti.

Nors D. Sutkevičiaus darbai liko neišspausdinti, tačiau jie lietuvių leksikografijos istorijoje reikšmingi kaip pirmieji istorinio lietuvių kalbos žodyno mėginimai. Savo apimtimi jie beveik prilygsta didžiausiam XIX a. pradžios leksikografiniam darbui – D. Poškos „*Słownik polsko litewski*“. D. Sutkevičiaus žodynai buvo žinomi lietuvių kalbos tyrinėtojams bei žodynininkams ir skatinamai veikė leksikografinį darbą Lietuvoje. Dabar D. Sutkevičiaus žodynų medžiaga panaudojama, rengiant akademinį „Lietuvių kalbos žodyną“.

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕ ТРУДЫ Д. СУТКЕВИЧЮСА

И. КРУОПАС

Резюме

В статье дается обзор лексикографических трудов Д. Суткевичюса (1782–1854), известного литовского лексикографа первой половины XIX века. Д. Суткевичюсом составлены рукописи литовско-польского (1835, 1842) и литовско-латинско-польского (1848) словарей, которые являются первыми историческими словарями литовского языка.

Хотя лексикографические труды Д. Суткевичюса остались в рукописях, однако они сыграли положительную роль в развитии литовской лексикографии. Они представляют интерес и сегодня как богатый источник для исторического словаря и для теперь составляемого и издаваемого академического словаря литовского языка.